

Kuva 3: Oppikoulun oppilaita tunnilla 1890-luvulla.
Kuvaaja tuntematon, Helsingin kaupunginmuseo.

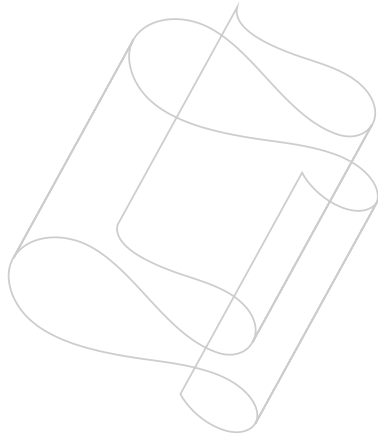

”Nyt olen häneen niin, niin ihastunut”

**Tapaustutkimus
samansukupuolisesta
ihastuksesta 1880-luvun
tyttökoulussa**

Matti Koivu & Mikko Puustinen

DOI: 10.51811/km119798

Abstrakti

Tässä artikkelissa tarkastellaan samansukupuolista ihastusta aikana, jolloin homoseksuaalisten tunteiden lääketieteellinen ja juridinen määrittely oli vasta muotoutumassa. Hämeenlinalainen Linda Rantanen (s. 1871) on ihastunut voimistelun ja käsityön opettaja Fanny Stenrothiin, eikä tiedä, mitä hänen pitäisi tehdä tai ajatella. Monipuolisen lähdeaineiston keskiössä on Lindan päiväkirja. Tapaus avaa ikkunan aihepiiriin, jota on käsitelty suomalaisessa historiankirjoituksessa vain vähän. Artikkelissa selvitetään, miten Linda Rantanen jäsensi omaa ihastustaan Fanny Stenrothiin, ja millaisia sosiaalisia ulottuvuuksia tämä ihastus sai 1880-luvun kouluympäristössä. Lisäksi tarkastelemme lyhyesti Lindan ja Fannyn tapauksen pedagogisia mahdollisuuksia.

Avainsanat:

Sateenkaarihistoria

Kouluhistoria

Historiakulttuurin muutos

1880-luku

Naishistoria

Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastelemme samansukupuolista ihastusta aikana, jolloin sitä ei ymmärretty tämän päivän homouden tai lesbouden käsitteistön läpi. Analyysimme keskiössä on teini-ikäinen Linda Rantanen, joka oli ihastunut voimistelun ja käsityön opettaja Fanny Stenrothiin, eikä tiennyt, mitä hänen pitäisi tehdä tai ajatella. Ajallisesti Lindan ja Fannyn tapaus sijoittuu aikaan, jolloin homoseksuaalisten tunteiden lääketieteellinen ja juridinen määrittely oli vasta muotoutumassa ja homoseksuaalisuuteen liittyviä kielellisiä ilmauksia näkyy lähteissä vain vähän (esim. Juvonen 2021).

Samansukupuolista ihastusta 1880-luvun Suomessa kuvaava tapaus avaa ikkunan naisten väliseen ystävyyteen tai suhteisiin. Tätä aihepiiriä on käsitelty suomalaisessa historiankirjoituksessa vain vähän (Laitinen 2021; Peake & Hilpinen 2022b; Tuomaala 2011). Lisäksi monet lähteet on tuotettu aikuisten naisten näkökulmasta. Tässä tutkimuksessa tarkastelemme Lindan kokemuksia hänen nuorena kirjaamiensa päiväkirjamerkintöjen avulla, mutta niitä myös Lindan ja Fannyn myöhempään elämään peilaten. Artikkelin lähdeaineiston keskiössä on Lindan päiväkirja. Hän aloitti kirjoittamaan sitä täyttäessään 15 vuotta. Päiväkirjaan on dokumentoitu arkista koululaiselämää Hämeenlinnassa ja sitä ympäröivällä maaseudulla. Päiväkirjan ote on hyvin henkilökohtainen ja tarkka. Sivuilta välittyy tarve uskoutua ja päästä kertomaan tapahtumista, joita ei voinut sanoa ääneen.

Lindan päiväkirja on osa laajempaa Rantasen perheen arkistoa, jota säilytettiin aluksi heidän kotitilallaan. Tämä tarkoittaa, että Lindan olisi myöhemmin ollut mahdollista hävittää tässä tutkimuksessa käytettävä päiväkirja, sillä hän asui myöhemmässä elämässään kotitilallaan. Häneltä on jäänyt myös useita muita päiväkirjoja, mutta tässä artikkelissa kuvailtava osuus on sisällöltään poikkeus koko aineistossa. Lindan päiväkirjat ja perheen muu arkistoaineisto on 1990-luvun loppupuolella siirretty osaksi kansallisarkiston kokoelmia.

Olemme lukeneet Lindan päiväkirjaa seksuaalihistorian tutkimuksen kehyksessä. Tarkoituksena on ollut tunnistaa Lindan tekstistä merkityksiä,

joiden avulla voimme ymmärtää hänen tapansa jäsentää seksuaalisuuteen liittyviä tunteitaan ja asemaansa 1880-luvun yhteisössä. Pyrimme käsittämään sitä, kuinka Linda ymmärsi oman todellisuutensa, emme antamaan hänelle tämän päivän käsitteistön läpi määrittyvää identiteettiä. Lindan päiväkirja on henkilökohtainen, tunnustuksellinen sekä tunteita ja mielenliikkeitä kirjaava. Tässä suhteessa se edusti omana aikanaan melko tavallista tapaa kirjoittaa päiväkirjaa. Kronologiset, melko suppeat ja hajanaisetkin kirjaukset viittaavat Lindan käsittäneen päiväkirjansa aidosti yksityiseksi (truly private diary), samoin kuin asioiden tai henkilöiden taustoitukseen ja selitysten puuttumiseen. On ajateltavissa, että päiväkirja oli Lindalle pako paikka perheensä sekä oman aikansa kulttuurin ja yhteiskunnan asettamille odotuksille. Tätä emme kuitenkaan voi varmaksi tietää, kuten emme voi kuvitella tuntevamme tai ymmärtävämmme Lindaa vain päiväkirja-aineiston perusteella. Se tarjoaa yhden, mutta kiinnostavuudessaankin rajallisen kurkistusaukon Lindan elämään ja ajatuksiin. (Sjö & Leskelä-Kärki 2020.) Kokonaistulkintaamme kuitenkin vahvistaa se, että olemme perehtyneet laajasti perheen arkistoihin – kuten kirjeenvaihtoon, valokuviiin ja esimerkiksi kirjanpitoon – ja Lindan elämään ennen ja jälkeen tässä artikkelissa kuvattavan ajanjakson.

Olemme tehneet tietoisien päätöksen olla pseudonymisoimatta tutkimuksen kohteena olevia henkilöitä. Kuten Pirita Frigren (2017, 68) argumentoi, yksilön nimeäminen antaa äänen ilmiölle ja ennen kaikkea ihmiselle, jota ei ole ennen kuultu. Omana aikanaan Linda ei voinut käsitellä tunteuksiaan ja hämmennystään avoimesti, eikä hänellä ollut käytössään käsitteitä, joiden avulla jäsentää tunteitaan. Tarkoitus ei siten ole kuvata arkaluontoisia kokemuksia skandalisoinnin vuoksi, vaan pyrkiä ymmärtämään tutkimuskohdetta ja tuottaa lukijoille uutta tietoa. Pseudonymisoimalla tutkimuskohdetta voisimme marginalisoida vähän tutkittua aihetta entisestään. Tutkimuseettisesti valintamme edellyttää eri osapuolia ymmärtävää esitystapaa ja pyrkimystä mahdollisimman tarkkaan kontekstin kuvaamiseen sekä etäisyyden ottamista oman aikamme käsityksiin. (Frigren 2017, 62–63, 68; Kalela 2017, 108.)

Seksuaalisuuden historiasta voi erottaa kaksi toisistaan eroavaa juonetta. Yhtäältä homoseksuaalisuuteen liittyy vastustusta, joka periytyy eurooppalaiseen aatemaailmaan myöhäisantiikista ja keskiajalta, raamatun ja kristinuskon tulkinnoista. Tuona aikana tosin puhuttiin sodomiasta, ei homoseksuaalisuudesta nykypäivän termein. Käsitteenä homoseksuaalisuus syntyi 1800-luvulla, jolloin se määriteltiin useiden eurooppalaisten maiden lainsäädännössä rikokseksi. Autonomisen Suomen rikoslaissa vuonna 1889 kiellettiin samaa sukupuolta olevien välinen haureus. Kielto pysyi voimassa vuoteen 1971. (esim. Hagman 2016, 15–18.) Toisaalta menneisyydessä seksuaalisuuden erilaisiin muotoihin suhtauduttiin usein sallivammin tai suvaitsevaisemmin kuin 1900-luvulla, jolloin vakiintui tiukka heteronormatiivinen perhekäsitys (esim. Doan 2001; Löfström 1999).

Kielteinen asennemaailma seksuaalisuuden ja sukupuolten moninaisuuden heijastui myös 1900-luvun historiantutkimukseen, jossa seksuaalisuus ylipäänsä, poikkeavina pidetyistä haluista puhumattakaan jäi varsin pieneen rooliin. Tutkimuksessa viime vuosisadan puolivälin jälkeen nousut homo- ja lesbotutkimus on täydentynyt queer-näkökulmalla 1900-luvun lopulta lähtien. Queer-teorian lähtökohtana on, että sukupuolten, seksuaalisten identiteettien ja käytänteiden kirjoa ei pyritä asettamaan tai pakottamaan tämän päivän kategorioihin. Tämä lähtökohta sopii erinomaisesti historian tutkimukseen. Menneisyyden konteksteissa henkilöt ovat voineet kokea seksuaalisuutensa sekä siihen mahdollisesti kytkeytyvät identiteettinsä ja tunteensa tavoilla, joita emme nykyajasta käsin tunnista. (Hagman 2016; Juvonen 2021; Peake & Hilpinen 2022b; Taavetti 2018). Suhtautuminen samaa sukupuolta olevien seksuaalisuuteen on voinut olla erilaista kuin nykyhetkestä käsin ajattelemme (Doan, 2013; Juvonen 2021). Monimuotoinen seksuaalisuus ja siihen liittyvä tunne-elämä voi jäädä homo-hetero-jäsenyyden alle, sillä toisessa historiallisessa ajassa seksuaalisuuden ei ole tarvinnut määrittyä meidän käsitteidemme perusteella. Esimerkiksi heteroseksuaalisuuden käsitekin syntyi vasta 1860-luvulla vastapainoksi homoseksuaalisuuden käsitteellistämiseksi (Katz, 1996, 52).

Seksuaalisuuteen liittyvien käsitysten ja kategorioiden tuoreutta havainnollistaa, että esimerkiksi Britanniassa naisten välisen läheisyyden ymmär-

täminen lesboutena ei ollut vakiintunut vielä ensimmäisen maailmansodan aikana ja että vielä 1920-luvulla samassa taloudessa asuvien naisten yhteiseloja saatettiin pitää asiana, joka ei välttämättä herättänyt pahennusta tai ajatuksia perverssyydestä tai synnistä (Doan 2001, 2013). Historioitsija Laura Doan (2001) argumentoi, että vasta vuonna 1928 käyty kohuoikeudenkäynti Radclyffe Hallin kahden naisen välistä rakkautta käsittelevän kirjan *The Well of Loneliness* säädyttömyydestä rakensi kulttuurisen käsityksen lesboudesta. Aiemmin kahden naisen välistä (seksuaalista) suhdetta kuvanneet englannin kielen sanat olivat vaihtelevia, seksuaalisuuden kategoriat eivät olleet niin tiukkoja, eikä myöhemmin lesbouteen liitettyjen vaate- tai hiustyilien nähty ilmentävän henkilön seksuaalista identiteettiä. (Doan 2001, XI-XXI).

Suomessa seksuaalivähemmistöjen historiaa ovat tutkineet muun muassa Tuula Juvonen (2002), Kati Mustola (esim. 2007), Ritva Hapuli (1989), Jan Löfström (1999), Sandra Hagman (2016) ja Rita Paqvalén (2021). Näistä ajallisesti lähimmäksi tässä artikkelissa tarkasteltavaa Lindan ja Fannyn tapausta osuvat Löfströmin tutkimus suhtautumisesta homoseksuaalisuuteen 1800-luvun lopun agraariyhteiskunnassa, yksi Hagmanin ”seitsemästä kummasta veljeksestä” ja osa Paqvalénin kuvaamista naisten välisistä ystävyys- ja rakkaussuhteista suomenruotsalaisessa yhteisössä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Tutkimusta on kuitenkin vähän, kuten Juvonen (2021) toteaa. Meillä ei ole varmuutta, miten menneisyyden ihmiset kokivat samaa sukupuolta olevien seksuaalisen kanssakäymisen tai erosiko suhtautuminen eri yhteiskuntaryhmissä tai säädyissä. Tätä Juvonen havainnollistaa esimerkiksi pohtimalla, mihin viittasivat 1700-luvulla toisilleen kirjeitä lähettelleiden miesten sanat ”suudelma” tai ”halaus” (Juvonen 2021, 60). Antu Sorainen (2005) puolestaan kuvaa, kuinka samaa sukupuolta olevien henkilöiden välisen ”haureuden” tarkka merkitys oli epäselvä vielä 1950-luvun itäsuomalaisille, myös poliiseille, vaikka samansukupuoliset suhteet olikin kriminalisoitu.

Lindan päiväkirjamerkintöjen analyttinen tulkinta edellyttääkin jatkuvaa neuvottelua oman käsityskykymme kanssa (ks. Hyrkkänen 2011). Lähestymme Lindan ja Fannyn tapausta Lilian Fadermanin (1981) konstruoiman naisten välisen romanttisen ystävyden käsitteen kautta. Faderman

tulkitsi romanttista ystävyyttä yhtenä naisten välisen sosiaalisen kanssakäymisen muotona. Sen selitysvoimaa ja käyttökelpoisuutta käsitellään Lindan päiväkirjan näkökulmasta seuraavissa luvuissa. Tutkimme, miten Linda Rantanen jäseni omaa ihastustaan Fanny Stenrothiin, ja millaisia sosiaalisia ulottuvuuksia tämä ihastus sai 1880-luvun kouluympäristössä.

Aloitamme artikkelin tarkemmalla kuvauksella Lindasta ja Fannysta, minkä jälkeen analysoimme Lindan päiväkirjamerkintöjä suhteessa niiden kontekstiin. Lopuksi pohdimme tulkintamme rajoja ja tutkimuksemme merkitystä, sekä hahmottelemme, miten Lindan ja Fannyn tapausta ja Lindan päiväkirjamerkintöjä voisi hyödyntää historian opetuksessa.

Linda ja Fanny

Linda Rantanen syntyi Tyrvännössä vuonna 1871 perheensä esikoisena. Hän kasvoi Vanajaveden Retulansaaressa Ylikartano-nimisessä talossa. Lindan koti oli vauras rustholli ja aikanaan merkittävä alueellinen keskus (Koivu 2012, 3–4). Perheeseen syntyi Lindan jälkeen vielä kolme nuorempaa sisarusta Maija (s. 1872), Alma (s. 1874) ja Wilma (s. 1876). Perhe oli asenteiltaan suomalaismielinen ja aktiivinen yhteiskunnallinen osallistuminen kuului Ylikartanon arkipäivään. Linda ja hänen nuoremmat sisaruksensa kävivät Tyrvännön kansakoulua, jonka jälkeen sisarukset muuttivat Hämeenlinnaan opiskelemaan Hämeenlinnan suomalaiseen tyttökouluun. (Koivu 2012, passim; Linda Rantasen päiväkirja, YlikA, KA.)

Sisarukset asuivat Hämeenlinnassa vuokralaisina Kiuttu-nimisen kauppiaan talossa. Vanhemmat huolehtivat lastensa koulumaksuista, polttopuista ja vaatetuksesta. Tämän lisäksi sisarusten avuksi oli palkattu Manda-niminen palvelija. Linda ei mieltänyt itseään säätyläiseksi, mutta hänen elämäntapansa ja kasvatuksensa liittivät hänet kaupungin säätyläisnuorten joukkoon. (Linda Rantasen päiväkirja 14.1.1896 ja 16.1.1896; Kaarle Rantasen tilikirja 1886–1887, YlikA, KA.)

Fanny Stenroth syntyi vuonna 1867 Hämeenlinnassa ja oli Linda Rantasen tavoin Hämeenlinnan suomalaisen tyttökoulun oppilas. Hänen opintonsa alkoivat neljä vuotta aikaisemmin kuin Lindan. Hämeenlinnan suomalaisen tyttökoulun jälkeen Fanny Stenroth muutti Helsinkiin opiskelemaan Aspin voimistelukouluun vuoden mittaiselle voimistelukurssille. Valmistuttuaan hän muutti takaisin Hämeenlinnaan ja sai ensimmäisen työpaikkansa tuntiopettajana Hämeenlinnan suomalaisesta tyttökoulusta. (*Hämeenlinnan suomalainen tyttökoulu - kertomus vuosilta 1884–1890*; Hämeenlinnan suomalaisen tyttökoulun oppilasmatrikkeli, Hämeenlinnan kaupunginarkisto; Hämeen Sanomat 11.6.1886; Stenroth 1950, 48–60.)

Linda mainitsee Fannyn ensimmäisen kerran Hämeenlinnassa kirjatessa päiväkirjassaan maaliskuussa 1887:

Nyt mun pitää kirjoittaa, vaikka ois mikä. Alina ja Alma kieltävät, mutta mun pitää. Kello on jo varmaankin 11 ja parempi olis mennä nukkumaan, mutta mua ei uneta. Tulimme kello puoli 10 kotiin neiti Stenrothin nimipäiviltä. Voi ääretön! Mitä minä nyt sitten kirjoitan? Niin – että siellä oli kovin, kovin hauskaa! Niin – olihan siellä hauskaa, vaikka kotiin päästyäni jo kyynelleet silmiin tulivat väkisin ja olisin voinut itkeä jos kuin. Voi minkätähden maailman on niin kummallinen – Ja minä kaikkein kummallisim.

Neiti Stenroth oli erinomaisen ystävällinen ja hupainen koko illan. Voi kuinka minä hänestä pidän. Ainakin nyt olen häneen niin, niin ihastunut, että juuri kenties se on vaan taas hetken touhua? Mutta pitääkö hän minusta rahtuakaan? Voi ei suinkaan! Hyvin kummallinen hän vaan oli. Kerran leikissä huusi minua pariksesensa ja sitten lausui mulle: ”Mitä sinä niin mietit? EI! Sinulla on jotain mieltimistä. Sinä olet niin ajatuksiisi vaipunut! – Minä vaan vastasin. Enhän mitään!

Ja mitä sitten olisin niin mielelläni itkenyt? Voi, tytöt ovat niin omituisia mua kohtaan, ei kuitenkaan kaikki, mutta ehkä juuri minä ansaitseenkin sen! (Linda Rantasen päiväkirja 6.3.1887, YlikA, KA.)

Viikkoa myöhemmin Linda kirjoittaa päiväkirjassaan, ettei pysty nukkumaan, ”kun aina vain tulee mieleen neiti Stenroth” (Linda Rantasen päiväkirja 12.3.1887, YlikA, KA). Fanny on tehnyt Lindaan voimakkaan vaikutuksen. Päiväkirjan sivuille tarttuu aivan uudensanoja ja tunteita. Näistä merkinnöistä alkoi noin vuoden kestänyt ajanjakso, jota Lindan elämässä määritteli suhde Fanny Stenrothiin. Mitään vastaavaa ei löydy Lindan päiväkirjoista ja kirjeenvaihdosta ennen tätä ajanjaksoa, ei sen jälkeen, eikä Linda kirjoittanut muulloin ihastuksista tai romanttisista tunteista. Päiväkirjan perusteella keväällä 1887 syntyi asetelma, jossa Linda tarkkaili ja yritti tulkita Fannyn ajatuksia ja tunteita. Tämän suhteen lisäksi merkittävään asemaan nousi Lindan suhde luokan muihin tyttöihin. Linda kirjoitti usein luokan muiden tyttöjen olleen ”omituisia” häntä kohtaan (Esim. Linda Rantasen päiväkirja 19.5.1887 ja 16.2.1888, YlikA, KA). Tämä muotoilu on olennainen osa Lindan elämänpiirin sosiaalista kuviota. Hän etsi jatkuvasti asemaansa yhteisössä ja vikaa itsestään tai omasta käytöksestään.

Kevään kuluessa Linda viittaa Fannyn päiväkirjassaan useaan otteeseen. Kirjoitusten sävy on kiinnostava. Linda itsekin ihmettelee omia tunteitaan. Hän ei tunnu löytävän niille sopivia sanoja. ”Omituinen” on termi, jolla Linda viittaa itseensä ja tunteisiinsa useita kertoja:

Voi kaikki opettajat ovat niin herttaisia. Ja entä sitten neiti S? Hyvänen aika, kuinka pidän hänestä. Se on aivan omituista, mutta minä en sille mitään voi. Hän kulkee tästä akkunamme ohi ja katsoo niin lempeästi tänne. Voi kuinka ne tytöt voivat häntä vihata. Yksi asia jää tänä iltana kirjoittamatta, sillä pitää mennä jo nukkumaan. (Linda Rantasen päiväkirja 7.5.1887, YlikA, KA.)

Fanny ja Linda pysyvät omissa rooleissaan oppilaana ja opettajana, mutta jännite heidän välillään on ilmeinen. Tilaisuuksia kahdenkeskisiin kohtaamisiin ei tunnu olevan. Linda viettää paljon aikaa huoneessaan ja sairastelee. Hän kärsii muun muassa jalkasäryistä ja pääkivuista. Fanny taas toimii aktiivisesti uudessa roolissaan opettajana. Hän perusti veistokoulun muutettuaan takaisin Hämeenlinnaan ja ilmoitteli ahkerasti paikallis-

sa lehdissä (Esim. Hämäläinen 15.9.1886, 8.9.1886; Hämeen Sanomat 30.9.1887). Lindan ja Fannyn välinen asetelma on selvä. Fanny on löytänyt rohkeuden toimia julkisesti yhteiskunnassa. Hänellä on työpaikka ja asema kaupunkiyhteisössä. Linda odottaa ja epäröi huoneessaan, ja sättii itseään, kun kaikki tuntuu niin vaikealta. Hän kirjoittaa:

Saa nähdä jos neiti S menee tänään akkunan ohii Hän on jo 6 iltana kulkenut. Eilen illallakin satuin yksin olemaan pöydän ääressä. - Voi miten suloisesti hän nyökkäsi mulle ja hymyili niin. Aivan samoin sanoi hän äsken mulle päivää kun tulin koulusta. (Linda Rantasen päiväkirja 10.5.1887, YlikA, KA.)

Lukukauden lähestyessä loppuaan oppilaat ja opettajat lähtivät retkelle katsomaan Hattulan keskiaikaista kivikirkkoa. Linda kirjoitti päiväkirjaansa, kuinka Fanny oli paljastanut hänelle ihastuneensa Aleksanteri Bläfield -nimiseen mieheen, ja että Bläfield oli tulossa Hämeenlinnaan kauppalaiivalla. Linda vaikuttaa järkyttyneen tästä tiedosta. Päiväkirjan sivuille painui monta huutomerkkiä ja ”voi”-sanaa. (Linda Rantasen päiväkirja 19.5.1887, YlikA, KA.)

Kesäksi Linda muutti kotitalalleen Tyrvääntöön, eikä kirjoittanut päiväkirjaa siellä ollessaan. Päivät täyttyivät oletettavasti maatilalla askareista ja maaseudun säätyläisten sosiaalisista riennoista, kuten Rantasen perheellä oli tapana. (Rantasen perheen kirjeenvaihto, YlikA, KA; Linda Rantasen päiväkirja 1.8.1886, 16.7.1886, YlikA, KA.)

Marraskuussa neiti Stenroth kuitenkin palaa päiväkirjan sivuille:

Nyt juuri tulit konventista! Kello on 11. En voi nukkua, sen tiedän varmaan, jos menisinkin sänkyyn, sentähden kirjoitan. Voi, nyt siis loppui tuo hauska, hauska puuha ja ne illat joita vietimme. Vaikka minä tavallisesti istuin ilman mitään hauskuutta muille tuottamatta, nautin niin ja olin niin iloinen kun tulit. Voi sellaista olen toa ei ole toista kuin neiti Stenroth on. Hyvä ihme! – Niin, kaikkein enin puuha oli tänään. Olen juossut niin monialla, että on mahdo-

ton muistaa. Mutta en yhtään taas tunne väsymystä. (Linda Rantasen päiväkirja 12.11.1887, YlikA, KA.)

Lindan ja Fannyn vuorovaikutus jatkuu samanlaisena kuin keväällä. Linda ihailee Fannya ja epäilee omaa sosiaalista onnistumistaan. Päiväkirjasta löytyy muutamia kohtauksia, joissa kaksikon pitämä jännitteinen etäisyys häviää. Näissä tilanteissa Fanny oli aloitteellinen. Marraskuussa 1887 hän saapui yllättäen vierailulle Lindan ja hänen sisarustensa asuntoon. Linda kirjoitti päiväkirjaansa, että Fanny saapui ”muka sairaita katsomaan.” (Linda Rantasen päiväkirja 15.11.1887, YlikA, KA.) Muotoilu on kiinnostava ja kertoo siitä, kuinka Linda jatkuvasti tulkitsi ja yritti lukea Fannyn päämääriä ja tunteita. Vierailun aikana Fanny oli kiistellyt suomenmielisyydestä Lindan ystävien kanssa Lindan kuunnellessa hiljaa.

Seuraavana päivänä Fanny ja Linda kohtasivat koulussa ja keskustelivat edellisen päivän tapahtumista.

Tunni loputtua hän [Fanny] tuli luokseni ja kiitti eilisen edestä. Minä sanoin, että se oli niin kovin hauskaa kun opettaja tuli ja sairaitakin olivat niin mielissään. Hän sanoi, että oli pahoillaan kun ne niin paljon kiistelivät Ainin kanssa, että Vilmalla ja Almallalla oli ikävä vaan kuunnella.

Sitten hän sanoi, että: ”Tule nyt sinäkin keltatautiin, että pääsen taas teille.”

Minä sanoin: pitääkö sitä sitten olla sairaana välttämättömästi jos muuten tahtoo ja että sen tähden kyllä tulisin mielelläni. Hän sanoi sitten, että kun niissä konventin puuhissa oltiin niin paljon yhdessä, että hän tuli minuakin paremmin tuntemaan ja siis pitää minusta. Voi tavaton! Pitääkö tottakin? Mutta minä en suinkaan vähemmän pidä hänestä! (Linda Rantasen päiväkirja 15.11.1887, YlikA, KA.)

Näiden tapahtumien viitekehys on kiinnostava – keltatauti ja keskustelu suomenmielisyydestä kohtaamisen mahdollistajana. Lindan päiväkirja

tuo esiin tuoreen ja inhimillisen ulottuvuuden kanonisoiutuihin historian näkökulmiin. Kulkutaudit ja fennomania näyttäytyvät osana 1880-luvun koululaisarkea erilaisina kuin ne on myöhemmässä kansallisessa kertomuksessa kuvattu.

Lukuvuoden lähestyessä loppuaan Lindalle ja muille koululaisille selviää, että Fanny Stenroth on muuttamassa Jyväskylään. Hän on saanut sieltä vaikutuksen opettajan toimen. Lindan päiväkirjan sivuille painuu pettymys ja tilanteen ristiriitaisuus. Osa työistä ei ole missään vaiheessa pitänyt Fannysta eikä Lindan suhteesta häneen:

Eilen oli viimeinen voimistelutunti. Alina itki kun tuli koulusta ja Vilma ja vihdoinkin itkimme kaikki. Tytöt olivat taas olleet hyvin hävyttömiä, voi, ja viimeisellä tunnilla, se on kauheaa. Enin osa oli nauranut ja kun Ellen ja Alina itki, rupesi kaikki pilkkaamaan ja nimittämään pilkkanimillä. Voi kuitenkin millaisia he ovat! (Linda Rantasen päiväkirja 11.12.1887, YlikA, KA.)

Muutaman viikon kuluttua Fanny katosi Lindan elämästä pysyvästi. Suurista odotuksista huolimatta Jyväskylästä tuli Lindalle vain yksi kirje ja senkin sävyä Linda moitti hieman ”liioitteluksi” (Linda Rantasen päiväkirja 16.2.1888, YlikA, KA). Fanny oli kirjeessään vakuutellut, kuinka paljon hän oppilaitaan rakasti. Fannylle aukesi Jyväskylän seminaarissa uusi elämä, eikä hän ehtinyt kaivata lyhyttä työuraansa Hämeenlinnassa. 1900-luvun alkuvuosina hän tapasi elämänkumppaninsa Lydia Allaksen ja pari asettui Heinolaan (Stenroth 1950, 116). Linda puolestaan etsi itselleen sopivaa uraa muun muassa diakonissana, mutta jäi kuitenkin kotitaloonsa asumaan yhdessä sisarustensa kanssa. Hän eli kotitilallaan Tyrvännössä naimattomana kuolemaansa asti. (Koivu 2012, 32–49; Ylikartanon perheen välinen kirjeenvaihto, YlikA, KA.)

Mitä Lindan päiväkirjamerkinnot tarkoittavat ja kuinka niitä voi ymmärtää?

Kahden naisen välisiä seksuaalisia suhteita tunnettiin Länsi-Euroopassa vain vähän 1800-luvun lopulla. Tällaista seksuaalista suhdetta pidettiin sairautena tai ajateltiin, etteivät ”normaalit” naiset voi olla romanttisessa suhteessa toistensa kanssa. Esimerkiksi 1800-luvun lopun Saksassa ajateltiin yleisesti, että naiset olivat aseksuaalisia, joten naisten välisiä eroottisia suhteita pidettiin mahdottomina. Tietoa asiasta oli ylipäänsä vähän saatavilla, eikä sen levittäminen muuten kuin lääketieteellisessä mielessä ollut yleisesti hyväksyttävää. (Faderman 1981, 154–156.)

Naisten ja miesten maailmat olivat monin tavoin erillään toisistaan. Miesten näkökulmasta naiset olivat ”toisia”. He edustivat jotakin muuta kuin rationaaliset ja harkitsevat miehet. Naisten maailma koostui tunteista ja ”sydämen asioista”. Miesten hallitsemassa maailmassa ”sydämen asiat” olivat usein säätyläisnaisten ainoa toimintakenttä. (Faderman 1981, 157–159.) Oletettiin, että naiset tarvitsivat miehiä seksuaalisuutensa toteuttamiseksi. Tai ainakin patriarkaattinen yhteiskunta tulkitse seksuaalisuutta niin. (Hapuli 1989.) Esiaviollinen seksi ei ollut suotavaa vaan suorastaan vaarallista. Lisäksi esiaviollinen seksi oli vahingollista maineen ja moraali-käsitysten näkökulmasta. Vielä avioliitossa suhteen seksiin piti olla hillitty. Yleisesti ajateltiin, etteivät naisten väliset suhteet voineet sisältää seksiä, eikä tällaista suhdetta kuvaavaa vakiintunutta käsitteistöä ollut (Faderman 1981, 15–19; ks. myös Doan 2001, 2013.)

Fadermanin esiin nostaman romanttisen ystävyyden konsepti oli kuitenkin hyvin lähellä homoseksuaalista rakkaussuhdetta, sellaisena kuin me nuo suhteet nykyään ymmärrämme. Kyse oli syvimpien tunteiden ja luottamuksen jakamisesta. Tämä oli jotakin sellaista, mitä nuoret naiset eivät voineet ennen avioliittoaan saavuttaa miesten kanssa. Usein tällaista jaettujen tunteiden tasoa ei saavutettu edes avioliitossa, sillä miesten ja naisten kulttuurinen ja sosiaalinen etäisyys oli niin suuri. (Esim. Sulkunen 1995.)

Nämä sukupuolien todellisuuksien väliset erot mahdollistivat naisten oman fyysisen ja henkisen tilan syntyminen. Samalla tässä tilassa saattoi syntyä syviä naisten välisiä suhteita (Laitinen 2021). Näiden suhteiden laatuun vaikutti naisten oletettu rooli – lempeys, hellyys, huolehtivaisuus ja muut maskuliinisuudesta poikkeavat piirteet (Esim. Männistö 2003, 37, 204; Faderman 1981, 157–159). Lindan päiväkirja vahvistaa Fadermanin tulkintaa naisten ja tyttöjen omasta sosiaalisesta ja emotionaalisesta todellisuudesta (Faderman 1981). Päiväkirjan perusteella tyttöjen ja poikien välinen kanssakäyminen oli lähes olematonta. Lisäksi päiväkirja korostaa tyttöjen omaan tunne-elämäänsä kohdistamia vaatimuksia. Kunnollisuus, rauhallisuus, rehellisyys, huomaavaisuus ja esteettisyys olivat normi, johon Linda itseään jatkuvasti vertasi (Linda Rantasen päiväkirja 13.2.1887, 3.11.1895, YlikA, KA).

Tyttöjen maailma ei kuitenkaan 1800-luvun lopulla ollut niin solidaarinen ja jaettu kuin esimerkiksi Lilian Faderman antaa ymmärtää (Faderman 1981, 15–19; 157–159). Lindan päiväkirja on täynnä mainintoja riidoista, erimielisyyksistä ja kiusaamisesta. Tyttöjen oma maailma loi tilan romanttiselle ystävyydelle, mutta myös vallankäytölle ja erimielisyyksille. Tämä ristiriita on olennainen osa Lindan ja Fannyn välistä jännitettä. Ylempiin säätyihin kuuluvien naisten henkinen ja yhteiskunnallinen tila ei myöskään ollut niin kapea kuin Faderman antaa ymmärtää ja naisten toimintakenttä laajeni 1800-luvun loppupuolella (Borgström & Markusson Winkvist 2018; Faderman 1981, 178; Paqvalén 2021; Peake & Hilpinen 2022b). Yksi tilan tuottaja oli koulutus – yhtäältä itsenäisen elämän, ammatin ja toimeentulon mahdollistajana ja toisaalta naisten keskinäisen tilan rakentajana. Lindan kuvaama asetelma hänen ja Fannyn välillä oli tyttökoulussa rakentuneessa sosiaalisessa ja yhteiskunnallisessa tilassa. Samankaltaista tilaa syntyi naisia opettajiksi kouluttaneissa seminaareissa esimerkiksi Jyväskylässä ja Tammisaaressa. Paqvalén (2021, 168–169) arvioi, että Tammisaaren seminaarin varsin suljettu, tiivis ja intensiivinen miljöö rakensi ystävyyssuhteita, mutta loi tilaa melko varmasti myös suhteille, jotka eivät olleet vain ystävyyttä. Toisaalta samaan aikaan esimerkiksi naisasialiikkeen ja fennomanian Suomessa naisille tarjoamat roolit olivat ”sydämen asioita” aktiivisempia ja yhteiskunnallisesti vaikuttavampia (Esim.

Koivu 2012; Sulkunen 1995). Tämä 1800-luvun lopulla herännyt naisroolien muutos ja yksilöllisten päämäärien varovainen yleistymisen olivat osa Lindan ja Fannyn jännitettä.

Toinen tulkinta naisten välisistä suhteista liittyy 1800-luvun lopun tapaan jäsentää sukupuoliroolit laajemmin. 1880-luvulla perhekäsityksiin liittyvät normit eivät olleet varsinkaan agraariyhteiskunnassa muotoutuneet niin vahvasti ydinperhettä korostaviksi kuin ne 1900-luvun puolella muotoutuivat. (esim. Hagman 2016; Löfström 1999.) Naisten välisiin suhteisiin ei osattu kiinnittää huomiota samalla tavoin kuin suhteisiin miesten välillä (Laitinen 2021). Lisäksi avioliittoa pidettiin miehen ja naisen välisenä asiana. Miesten näkökulmasta naisten välisiä romanttisia suhteita ei ollut olemassa, joten syntyi vapaa alue, jossa naisten väliset suhteet saivat kehittyä kaikessa rauhassa. Naisten kodin ympärillä liikkunut kulttuuri jatkuvine vierailuineen ja kohtaamisineen ”työnsi heidät lähelle toisiaan” (Hapuli 1989, 64).

Lindalle naisten välinen tiivis ystävyys ja tässä tapauksessa ihastus oli ainoa sosiaalisen kanssakäymisen mahdollisuus. Koulu- ja säätyläisyhteisön naisten keskuuteen syntynyt yhteisö ei kuitenkaan toiminut ainoastaan naisten ja tyttöjen läheisten suhteiden mahdollistajana, vaan myös ahdistavana ja rajoittavana sosiaalisena kuviona. Tämä näkökulma tuntuu usein unohtuvan, kun kirjoitetaan naisten välisistä suhteista 1800-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa. Useiden tutkijoiden esiin nostama käsitys siitä, että naisten väliset suhteet olivat mahdollisia, koska miesten hallitsema yhteiskunta ei tunnistanut niitä (esim. Laitinen 2021 ja Hapuli 1989), vaikuttaa Lindan päiväkirjan perusteella todelliselta. Toisaalta vaikuttaa myös siltä, ettei Linda itsekään ymmärtänyt suhdettaan Fannyn. Tällöin kyse ei aina ole miesten kulttuurisen todellisuuden ulkopuolella näkyvästä maailmasta, vaan maailmasta, joka vielä 1880-luvulla oli kenties näkökulmasta myös suurimmalle osalle tytöistä ja naisista.

Yksilö alkoi nousta esiin yhteiskunnan toimintayksikkönä yhteisön sijaan 1800-luvun loppupuolella. Myös nuori Linda Rantanen oli arkisine murheineen osa tätä kehitystä ja muutosta. Uutta käsitystä yksilöstä leimasi

itsekontrolli, vastuu itsestä, omasta terveydestä ja toiminnasta. Lisäksi sitä määrittivät itseohjautuvuus, mikä tarkoitti, että tunteet ja intuitiot tuli ohjata kohti sosiaalisesti ja taloudellisesti tuottavia päämääriä. (Esim. Stark 2006, 34; Ojanen 1966, 155; Sulkunen 2003, 241–242, 247; Sulkunen 1999, 93–97; Ollila 2000, 121–130, Laitinen 2021.) Individualismin heräämisen myötä henkilökohtaisen vastuuntunnon merkitys kasvoi (Ojanen 1966, 117). Se, että tytöt ja naiset identifioivat itsensä yksilöiksi yhteisön sijaan, loi vapautta, mutta myös ahdistusta, sillä yksilöllisyyden korostuminen tarkoitti lisääntyntä vastuuta omista toimista ja valinnoista.

Uuden yksilön itseensä kohdistamat vaatimukset näkyvät päiväkirjassa Lindan suhtautumisessa omaan kroonisesti sairastelemaan ruumiiseensa. Lisäksi jo pelkästään se tosiasia, että Linda ja hänen sisaruksensa oli lähetetty saamaan oppia Hämeenlinnaan, irrotti heidät agraariyhteisön perinteisestä elämäntavasta. Lindan koulutie rakensi odotuksia suhteessa tulevaisuuteen. Tilanne oli kuitenkin ristiriitainen. Lindan elämässä odotuksia rakentui myös suhteessa ympäröivään ja kehittyvään yhteiskuntaan. Henkilökohtainen ja yleinen tulevaisuus menivät sekaisin keskenään. Lindan huono omatunto ja hänen tuntemuksensa riittämättömyydestä ilmensivät 1800-luvun lopun käsitystä, jonka mukaan erityisesti naisen tuli terveellä olemuksellaan tukea yhteiskunnallista ja kodin sisäistä äitiyttä sekä porvarillista koti-ihannetta (Männistö 2003, 37, 204; Ollila 2000, 121–130). Kun jopa oma terveys oli osa kansallista projektia, eivät sairastaminen ja heikkous olleet vain henkilökohtaisia takaiskuja, vaan niiden myötä tuli osoittaneeksi riittämättömyytensä koko kansakuntatehtävän mittakaavassa (Stark 2006, 15–50). Hämeenlinnan suomalaisen tyttökoulun historioteoksessa koulun 1880-luvun henkeä kuvaillaan isänmaalliskristilliseksi (Vartia 1928, 15). Linda eli koululaisarkeaan näiden näkemysten keskellä ja hyväksyi uuteen naisyksilöön liitetyt vaatimukset, sillä hän moitti itsessään nimenomaan kontrolloimattomuutta ja rauhattomuutta, jotka olivat molemmat ajan naiskuvan mukaan negatiivisia piirteitä (Linda Rantasen päiväkirja 13.2.1887, YlikA, KA; Ollila 2000, 121–130).

Lindan käsitystä naiseudesta muokkasi myös toinen 1800-luvun loppupuolelle sijoitettu säätyläisnaisten ja -tyttöjen itseymmärrykseen liitty-

vä kehityskulku. Pirjo Markkolan mukaan Suomessa syntyi 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa joukko uusia toimintamuotoja, jotka perustuivat ajan käsityksiin naisten ominaisuuksista, erityisesti heille sopivista tehtävistä ja ainoastaan naisille ominaisesta kutsumuksesta. Ominaisista näille toimintamuodoille oli se, että keski- ja yläluokan naiset pyrkivät levittämään edustamiaan hyveitä rahvaan naisten ja kaikkien yhteiskuntaluokkien miesten keskuuteen. Uskonnon alueella toiminnan tavoite oli ”hengellisen heräämisen ja henkilökohtaisen kääntymiskokemuksen aikaansaaminen”. Lisäksi Markkola painottaa, että uudet toimintamuodot olivat nimenomaan naissukupuolelle tyypillisiä ja että ne loivat ja ylläpitivät eroa mies- ja naissukupuolten välillä. (Markkola 2002, 14–15.) Näitä eroja korostettiin muutenkin 1800-luvun lopun moraali- ja terveysajattelussa (Esim. Männistö 2003, 46).

Markkolan tarkoittamat toimintamuodot edustivat esimerkiksi sellaisia uusia kristillissosiaalisia toimintatapoja, kuin diakoniatyö ja sisälähetys (Markkola 2002, 14–15). Näiden tehtävien äärelle Linda Rantanen kouluttautuikin valmistuttuaan Hämeenlinnan suomalaisesta tyttökoulusta. Vaatimus henkilökohtaisesta ja syvästä uskosta oli kirjattu jo Hämeenlinnan suomalaisen tyttökoulun opetussuunnitelmaan, samoin kuin suomalaisuusliikkeen päämäärätkin (Ks. esim. *Hämeenlinnan suomalainen tyttökoulu - kertomus vuosilta 1884–1890*). Nämä tavoitteet siirtyivät suodattamattomina koulutyttöjen itseymmärrykseen ja näkyivät esimerkiksi luokassa kiertäneen värssykirjan toivotuksissa (Kotelo 16, YlikA, KA).

Irma Sulkunen täydentää naisten kutsumukselle luonteenomaisia piirteitä vielä luonnehtimalla sitä ehdottomuuteen, uhrautuvuuteen ja antautuvuuteen velvoittavaksi (Sulkunen 1995, 33). Tiina Männistö taas korostaa äitiyttä naiseuden toteuttamisen kannalta tärkeänä tekijänä. Äitiydellä hän tarkoittaa erityisesti ydinperheen biologista äitiyttä, mutta myös yhteiskunnallista, keskiluokkaista äitiyttä, joka toteutui esimerkiksi moraalij- ja siveysajattelun levittämisessä alempiin kansankerroksiin (Männistö 2003, 37, 204). Rantasen sisarukset ryhtyivät koulutiensä jälkeen pitämään esimerkiksi pyhä- ja kotikoulua kotitilallaan Tyrvännössä (Koivu 2012, 32–49). 1800-luvun lopun käsitykset naisten yhteiskunnallisen,

kristillissosiaalisen työn merkityksestä ja naisen ”kutsumuksesta” olivat Rantasen perheessä syvästi tunnustettuja. (Esim. Linda Rantasen päiväkirja 11.10.1895; 13.1.1896, YlikA, KA.) Vielä koululaisena Linda ei kuitenkaan uskaltanut tai osannut toimia näiden käsitysten mukaisesti, vaikka selvästi tunnistikin ne osana ympäröivää sosiaalista todellisuutta ja sen vaatimuksia.

Edellä kuvailtu 1800-luvun lopun sosiaalinen murros korosti yksilön vastuullisuutta ja osallisuutta. Linda Rantasen tunne-elämä ja ihastuminen Fanny Stenrothiin liittyy tähän kehitykseen monin tavoin. Säätyläistyön kulttuurinen muotti oli hyvin kapea. Sekä Linda että Fanny rikkoivat sitä omalla tavallaan. Fanny edusti uudenlaista itsenäistä ja yhteiskunnallisesti aktiivista naiseutta, jota Lindan luokan joidenkin oppilaiden oli vaikeaa hyväksyä. Voimistelu oli rajoja rikkovaa ja uudenlaista naiskulttuuria 1800-luvun lopulla. Se mursi kuvaa passiivisesta ja terveydeltään hauraasta naisesta (Sarje 2010). Linda puolestaan ei onnistunut mielestään täyttämään aikansa moraalisia ja sosiaalisia velvollisuuksia. Hän moitti omaa huonouttaan ja kelvottomuuttaan säännöllisesti esimerkiksi sairastaessaan tai vaikkapa kirjoittaessaan tunteistaan Fannya kohtaan.

Kansallinen herääminen ja esimerkiksi uusien koulutusmahdollisuuksien avautumisen muodossa näkyvä individualismin nousu vaativat nuorilta naisilta itseuria ja aktiivisuutta. Lindan ja Fannyn vuorovaikutus kietoutuu kiinnostavalla tavalla tähän kehitykseen. Lindan päiväkirjassaan kuvaama asetelma heidän välillään oli mahdollinen, koska suomalainen tyttökoulu ja ensiaskeleitaan ottava naisten voimistelukuluttuuri muodostivat tälle ihastukselle mahdollisen sosiaalisen ja yhteiskunnallisen tilan. Laajemmin tarkasteltuna Lindan pyrkimys murtautua ulos perinteisistä agraariyhteisön naisrooleista on selkeästi nähtävissä. Yksilöllistymiskehitys, naisen yhteiskunnallinen toimijuus ja valinnanvapaus olivat Lindalle lopulta suuria haasteita. Perinteen varassa toimiva agraariyhteisö oli vahva ja taloudellisesti turvallinen pohja nuorelle Lindalle. Lopulta se kuitenkin aiheutti enemmän epäilyksiä omasta onnistumisesta ja kelpaamattomuudesta, kuin toimi kasvualustana uudensuomalaisille seksuaalisille, sosiaalisille ja yhteiskunnallisille asemille.

Kuinka Linda tunnisti ja merkitsi tunteitaan suhteessa Fannyn?

Ihastus Fannya kohtaan muutti Lindan kirjoittamisen rekisteriä. Muualla Lindan päiväkirjassa tai hänen kirjeenvaihdossaan ei esiinny samalla tavalla muihin ihmisiin kohdistettuja tunteita. Myöhemmin ainoastaan henkilökohtainen suhde Jeesuskeeseen ja laajemmin uskontoon, sai samanlaisia sävyjä. (Esim. Linda Rantasen päiväkirja, 13.10.1895, YlikA, KA.) Linda kertoo päiväkirjassaan, että Fannya käsittelevät merkinnät olivat arkaluontoisia, eikä hän halunnut kenenkään näkevän niitä (Linda Rantasen päiväkirja, 30.3.1888, 6.7.1888, YlikA, KA). Tämä on olennainen osoitus Fannya koskevan aineiston merkityksestä. Linda koki, että kirjoittaessaan Fannysta hän teki jotakin väärää.

Ihastus Fannyn ei ollut kuitenkaan ainoa tunnekuohuja aiheuttanut tapahtuma Lindan päiväkirjassa. Nykysilmin katsottuna monet viattoman oloiset tapahtumat ja ajatukset synnyttivät voimakkaita reaktioita. Linda moitti itseään raskaasti esimerkiksi käytettyään useina päivinä aikaa romaanien lukemiseen. Toisessa yhteydessä Linda kirjoitti ”paheesta”, joka aina palasi, vaikka hän yritti tukahduttaa sitä. Paheeseen viitataan päiväkirjassa pikakirjoitusmerkillä, jonka voidaan tulkita tarkoittavan sanaa ”runoelma” (Linda Rantasen päiväkirja 23.2.1887, YlikA, KA). Ehkä tämä runoelmen näkeminen paheena ja arkisten sosiaalisten tilanteiden jännittäminen kertoo laajemmin siitä, että Lindalla ei ollut mahdollisuutta sanallistaa omaa tunne-elämäänsä, eikä tätä kautta myöskään seksuaalista haluaan.

1800-luvun lopulla syntyi tarve määritellä seksuaalisuutta tarkemmin kuin aikaisemmin. Tämä tarve liittyi muun muassa valtioiden ja yhteiskuntien kehitykseen ja tämän kehityksen kontrolloimiseen. Syntyi heteroseksuaalinen ydinperhenormi, jonka ulkopuolella oli seksuaalisesti poikkeavien ihmisten kirjo. 1800-luvun loppupuolella ryhdyttiin korvaamaan pitkään vallinnutta ”sodoman syntien” hahmottomuutta tarkemmilla määritelmillä. Syntyi ajatus seksuaalisesta poikkeavuudesta degeneraationa ja mielen sairautena. (Hagman 2016; Hapuli 1989; Löfström 1999.)

Lääketiede ei vielä 1880-luvulla ehtinyt selittää Lindan tunteita ja kokemuksia, sillä tieteelliset homoseksuaalisia tunteita käsittelevät teoriat levisivät hitaasti. 1800-luvun lopun lääketieteelliset seksuaalisuuteen liittyvät avaukset kertovat kuitenkin eurooppalaisen sivistyneistön mentaliteeteista ja siitä, kuinka selityksiä lähdettiin konstruoimaan. Ritva Hapuli tulkitsee Richard von Krafft-Ebingin vuonna 1869 julkaistua tutkimusta ”*Psychopathia sexualis*”, joka 1800-luvun loppupuolella sai merkittävän aseman seksuaalista poikkeavuutta käsittelevän keskustelun piirissä. Krafft-Ebing käsittelee homoseksuaalisuutta tutkimuksessaan samassa seksuaalisten poikkeaminen kategoriassa, johon kuuluvat muun muassa inesti ja nekrofilia. (Hapuli 1989, 33.)

Kuinka Linda tunnisti tuntemuksiaan ja kokemuksiaan suhteessa Fannyyn? Tuskin hän oli lukenut Krafft-Ebingin teosta. Ainakaan tällaisesta ei päiväkirjan sivuilla ole mainintoja tai heijastuksia. Lindalle ihastukseen liittyvät hankalat tuntemukset olivat enemmän sosiaalisia ja omaan luonteeseen liittyviä. Muutamia vuosia myöhemmin, Lindan jo lopetettua koulunsa Hämeenlinnassa, käsiteltiin perheen välisessä kirjeenvaihdossa hermostumista Lindaa ja hänen sisaruksiansa vaivaavana sairautena. Ajan terveyteen liittyvät tieteelliset virtaukset ja selitysmallit saapuivat Hämeen maaseudulle kohtuullisella nopeudella ja näistä saavutuksista keskusteltiin, mutta seksuaalisuutta ei käsitelty lainkaan. Tai sitten sitä käsiteltiin tavoilla, joista historiantutkimus ei voi saada kiinni. (Rantasen perheen kirjeenvaihto, YlikA, KA; vaikenemisen ja salailun sekä lähteiden hiljaisuusien eroista ks. Löfström 1999.)

Ajan agraarikulttuurissa lapset pyrittiin pitämään erillään seksuaalisuuteen liittyvistä asioista. Seksuaaliseen poikkeavuuteen ei esimerkiksi kirkon opetuksissa haluttu viitata, jotta ihmiset eivät saisi huonoja ideoita saarnoista. Ei siis ole oletettavaa, että Linda olisi kuullut kotonaan seksiin liittyvää puhetta tai seksuaalista käytöstä normittavaa ajattelua. (Löfström 1999, 29–30.) Koulussa Linda opiskeli Vähä-Katekismuksen oppeja miehen ja naisen rooleista. Katekismus oli Hämeenlinnan suomalaisen tyttökoulun opetussuunnitelman mukaan uskonnon opetuksen pääsisältö Lindan vuosikirssilla juuri lukuvuonna 1887. Kristillis-agraarinen sukupuolijärjestys

oli normi, johon Lindan oli mahduttava. (Ks. *Hämeenlinnan suomalainen tyttökoulu - kertomus vuosilta 1884–1890.*)

Lindan päiväkirjan ja kirjeenvaihdon perusteella suhde omaan kehoon oli hyvin jännitteinen. Tällä oli varmasti vaikutuksensa siihen, kuinka Linda jäseni omia tunteitaan esimerkiksi Fannya kohtaan. Lindan päiväkirjoissa tai perheen välisessä kirjeenvaihdossa ei viitata esimerkiksi kuukautisiin tai muuhun kehon toimintaan käytännössä lainkaan. Omasta kehosta saatettiin kirjoittaa sairauksien tapauksessa. Silloinkin usein kierrellen varsinaisia fyysisiä oireita. Esiin nousevat erilaiset särkytilat, uupumus ja kehon toiminta suhteessa arjen vaatimuksiin. Kuinka esimerkiksi jalka- tai päänsärky esti menemästä kouluun. Tämä on kuitenkin hyvin rajattu näkökulma ihmiskehon toimintaan. Kokonaisvaltaisempia kehoon liittyviä huomioita olivat esimerkiksi toteamukset rauhattomuudesta tai unettomuudesta. Ne jäivät kuitenkin abstraktioiksi. Seksuaalisuus tai seksuaaliset tunteet eivät kuuluneet Lindan päiväkirjan koodiin, eikä niitä esiinny myöskään perheen välisessä kirjeenvaihdossa. Tämän vuoksi on mahdotonta sanoa, kuinka Linda jäseni itseään seksuaalisena toimijana. Kirjallisten lähteiden puuttuminen johdattelee kysymään, puhuivatko sisarukset esimerkiksi keskenään seksuaalisuuteen liittyvistä teemoista, vai oliko hiljaisuuden kulttuuri todella niin vahva kuin Rantasen perheen kirjeenvaihto ja Lindan päiväkirjat antavat ymmärtää.

1800-luvun loppupuolella hyväksyttävänä pidetty samansukupuolisten ihmisten emotionaalinen läheisyys, koskettelu ja esimerkiksi yhdessä nukkuminen, muuttuivat hiljalleen vähemmän hyväksytyiksi. Muutos oli hidas ja sukupuoliroolit määriteltiin eri tavalla esimerkiksi maalaisrahaan ja säätyläisten keskuudessa. Oma fyysinen tila ja koskemattomuus oli säätyläisten keskuudessa helpompi luoda kuin vaikkapa vähävaraisemman maalaisväen keskuudessa. Mahdollisuus ”oikeanlaiseen” käytökseen oli säätyläisten keskuudessa helpompaa saavuttaa, sillä vauraus auttoi oman tyylin ja elämäntavan luomisessa. Säätyläisillä oli enemmän valinnanvara seuran ja yksityisyytensä suhteen. (Löfström 1999, 221–222.) Tämä kehitys näkyy myös Lindan päiväkirjassa. Hän oli hyvin tarkka omasta sosiaalisesta esiintymisestäään ja käsittelee usein esimerkiksi illanviettoja ja

kohtaamisia päiväkirjassaan hyvin itsekriittiseen sävyyn. Tästä voi päätellä, että sosiaalinen todellisuus oli Lindalle täynnä valintoja, jotka saattoivat onnistua tai epäonnistua.

Vaikka tutkimus korostaakin naisten ja tyttöjen maailman erillisyyttä poikien ja miesten todellisuudesta, oli jännite nuorten koululaispoikien ja tyttöjen välillä Hämeenlinnassa 1800-luvun lopulla kuitenkin olemassa, ainakin muistitiedon perusteella (Ks. esim. Rankka 1913). Näistä jännitteistä Linda oli varmasti tietoinen. Hän osallistui aktiivisesti luokkalaisten ja koulun sosiaaliseen piiriin. Pojista, tai heidän kohtaamisestaan Linda ei kuitenkaan päiväkirjassaan kirjoita. Kodin ja koulun piiri oli Lindan päiväkirjan perusteella suljettu miespuolisilta henkilöiltä. Lindan aikalainen ja Hämeenlinnan Lyseon oppilas A.V. Rankka kirjoittaa muistelmissaan vuonna 1913:

Mitä tyttökoululaisiin tulee, oli heitä ankarasti kielletty seurustelemasta poikien kanssa. Opettajattaret pitivät erinomaisen sopimatoman, jos tytöt uskalsivat kaupungilla näyttäytyä jonkun pojan seurassa. Oikein tunnolliset tytöt, jotka koettivat kaikessa olla opettajattarilleen mieliksi, eivät aina uskaltaneet kadulla kävellä veljensäkkään kanssa. [...] Tuollainen ankara kielto vaikutti sen, että salaviihkaa seurusteltiin sitä innokkaammin joko perhepiirissä tai koululaispuulaakeissa, tahi pienillä huvimatkoilla. (Rankka 1913, 172.)

Homoseksuaalisuuden kulttuurinen rakentuminen on ollut ennen kaikkea hyväksyttävän mieheyden ja naiseuden rakentumista (Löfström 1999, 119). Lindan päiväkirja on täynnä merkintöjä, joissa etsitään 1880-luvun tyttökoulun sosiaalisen todellisuuden sopivan ja sopimattomuuden rajoja. Tästä voi lukea säätyläisten keskuudessa vallinneen normijärjestelmän, johon Lindan oli omasta mielestään usein vaikeaa mahtua. Oman vaikeutensa näiden käsitysten syntymiseen toi muuttuva käsitys tyttöjen ja naisten sopivana pidetystä yhteiskunnallisesta roolista. Päiväkirjan perusteella on selvää, että Lindaa vaivasi kyvyttömyys tuottaa ratkaisuja ja itseä tyydyttäviä malleja suhteessa Fanny Stenrothiin. Selvää on, ettei Lindalla

ollut sanoja eikä käsitteitä, saati kulttuurihistoriallista kompetenssia tulkita tunteitaan hyväksyttäväksi. Linda vaipui epätoivoon, luovutti ja heittäytyi tilanteen vietäväksi, vaikka parempina hetkinään lupasi itselleen, ettei enää tulevaisuudessa olisi niin heikko, kuin oli edellisessä kohtaamisessaan Fannyn kanssa ollut. Lindalla ei ollut tarvittavaa kulttuurista pääomaa, kun hän yritti käsitellä tunteitaan Fannya kohtaan. Hän oli etuoikeutettu monessa mielessä, mutta moraalin ja moraalisen autonomian suhteen hän oli hyvin rajoitettu. Vaikka tämä rajoittuneisuus tuntui vaivaavan Lindaa, hänen käsitellessään suhdettaan Fannyyneen, piti Linda tätä rajoittuneisuutta lopulta sivistyneistön etuoikeutena. Tämä on hyvä esimerkki muuttuvien tyttö- ja naisroolien paradoksaalisuudesta 1800-luvun lopun Suomessa.

Pohdinta

Historiaa tutkitaan ja kirjoitetaan aina nykyisyydestä käsin. Tässäkin tapauksessa länsimaisten yhteiskuntien arvomaailman muutos on 1900-luvun loppupuolelta lähtien heijastanut tutkimukseen, tutkimuksesta käytävään keskusteluun ja tapaamme katsoa menneisyyttä. Vaikka uusi tutkimus katsoo menneisyyttä seksuaalisuuden ja sukupuolten moninaisuuden linssien läpi, voimme tutkijana tai lukijana olla tämän päivän käsitysten tai käsitteiden vankeja. Lindan päiväkirjan perusteella voidaan kuitenkin tulkita, että Fanny oli Lindan elämässä poikkeuksellisen merkityksellinen ihminen.

1800-luvun lopun naisten tunteikkaat suhteet ja kirjeet on toisinaan tulkittu heijastuksista aikansa kulttuurista seksuaalisuuden sijaan (Peake & Hilpinen 2022b). Tässä tutkimuksessa kallistumme sille kannalle, että Lindan päiväkirja ei kuvasta vain aikansa konventiota. Sivuilla ei ennen Fannya eikä hänen jälkeensä puhuta ihastuksista. Se tukee tulkintaa, että aika Fannyn lähellä oli erityistä. Ehkä Lindan ikäkin oli erityinen ja vaikutti osaltaan päiväkirjamerkintöjen luonteeseen, tai sitten nämä kaksi asiaa yhdistyivät toisiinsa. Päiväkirjan valossa voidaan olettaa, että keväällä 1888 Fanny katosi Lindan elämästä. Tilalle asettui intensiivinen uskonnollinen

etsintä, jota on tallentunut Lindan päiväkirjan sivuille ja perheen väliseen kirjeenvaihtoon runsaasti.

Fannyn myöhempi elämä ei jätä tulkinnallisuutta hänen osaltaan. Häntä voi pitää esimerkkinä 1800-luvun lopun ”uudesta naisesta”, joka väisti kulttuurisia odotuksia pysymällä naimattomana ja tekemällä merkittävän työuran (Borgström & Markusson Winkvist 2018). Näin syntyi tilaa, joka mahdollisti hänelle yhteiselön naispuolisen kumppanin kanssa. Lindan osalta tulkintamme jää avoimemmaksi. Mutta onko edes tarpeen saavuttaa nykyhetken kategorisointeja vastaavaa tulkintaa Lindan ja Fannyn suhteesta? Nähdäksemme ei. Linda tuskin oli kuullut lesboudesta, eikä nykyinen käsitys lesbosuhteista ollut vielä vakiintunut (Doan 2001, 2013; Peake & Hilpinen 2022b). Peaken ja Hilpisen (2022b) ratkaisua seuraten voimme käyttää esimerkiksi käsitteitä queer tai lesbouden kaltainen (ks. myös Benneth 2000), jolloin vältyimme Lindan päiväkirjaan tallentuneiden tunteiden aliarvioimiselta tai Lindan ja Fannyn välisen seksuaalisen jännitteen kieltämiseltä ilman, että annamme heille tämän päivän termeille määritellyn seksuaalisen identiteetin.

Tutkijoina emme voi varmaksi tietää, tarkoitti Linda merkinnöillään selaista romanttiseksi seksuaalista viehtymystä, jollaiseksi sen nykyisin ymmärrämme tai olisiko hänen ilmaisunsa ollut erilaista, jos hän olisi kuvannut tunteita miespuolista henkilöä kohtaan. Jotain voi kuitenkin päätellä siitä, kuinka Linda koki erilaisuutta suhteessa muihin koululuokkansa tyttöihin. Erilaisuuden kokemus tuntui liittyvän Fannyn: Linda kirjoittaa, että luokan muut tytöt olivat omituisia Lindaa kohtaan ja kiusasivat tätä. Tämä jännite esiintyy monin paikoin päiväkirjassa. On ajateltavissa, että ihastuminen poikaan olisi voinut olla muihin tyttöihin yhdistävä kokemus. Esimerkiksi luokkatoverien kihlautumisesta kirjoitettiin päiväkirjassa luontevasti. Lisäksi aikalaistekstien perusteella Lindan koulussa poikien ja tyttöjen välinen jännite oli olemassa ja ”normaalia”. Olisiko Linda tällöin kirjoittanut poikaan ihastuessaan, ”että se oli väärin”, kuten hän nyt teki?

Päiväkirjaan on tallentunut vetovoimaa, flirttiä, molemminpuolista kiinnostusta ja jotakin, millä ei ole nimeä. Ei ollut silloin, eikä ehkä ole nyky-

äänkään. Varmaa on, että Fanny sai vangittua Lindan huomion. Fannysta Linda kirjoittaa aivan eri tavalla kuin muista ystävästään. Fanny sai Lindan epäilemään itseään ja valvomaan öitä. Fanny esiintyy meille Lindan luomuksena. Hän näyttäytyy ihastuneen 16-vuotiaan silmin. Liikkuu ikkunan takana, kyselee vointia tai tulee käymään. Kuinka todenmukainen Lindan kuva tilanteesta oli? Ehkä tämä kysymys ei edes ole olennainen. Olennaisempaa on Lindan yritys jäsentää tunne-elämäänsä tilanteessa, jossa sosiaalisesti hyväksyttävien tunteiden alue oli hyvin kapea. Lindalle tärkeää oli hyväksyntä ja Fannyn huomio: terveiset, kirje tai kysymys voinnista. Linda ei voinut käyttää valtaa suhteessa Fannyn. Opettaja oli ehdoton auktoriteetti.

Linda oli tilanteessa altavastaaja ja samaan aikaan etuoikeutettu, koska sai arvostamansa opettajan huomiota. Fanny puolestaan käytti mahdollisuuksiaan ja vapaata asemaansa. Tahallaan vai huomaamattaan, sitä ei lähteistä voi päätellä. Hän tapaili miehiä, oli liikkeessä kohti seuraavaa elämänvaihetta, mutta samalla antoi erityistä huomiota Lindalle. Jännite säilyi loppuun asti. Lindan päiväkirjamerkintöjen perusteella vaikuttaa siltä, että Fanny tahtoi jännitteen säilyvän. Linda pohti koko vuoden ajan, pitääkö Fanny hänestä vai ei. Lindan mieli ailahteli ja synnytti kuviteltuja ongelmia ja tarpeetonta draamaa. Käyttäydynkö väärin? Sanoinko jotakin tyhmää? Fanny ei missään vaiheessa paljastanut korttejaan, mutta piti Lindan kiinnostuneena.

Lindan vanhemmat maksoivat kallista hintaa sisarusten kouluttamisesta. Vanhempien vastuulle kuuluivat muun muassa asunto, koulumaksut ja vaatteet. Linda kirjoitti olevansa vanhemmilleen myös kuluerä (Linda Rantasen päiväkirja 14.1.1896, YlikA, KA). Hän ei tuntunut löytävän sopivaa paikkaa itsenäisyyden, yhteiskunnallisen aseman ja omien tavoitteidensa välillä. Nämä pohdinnat vaikuttivat myös suhteeseen Fannyn kanssa. Fanny oli itsenäinen ja toimelias. Hän pärjäsi omillaan. Tämä ero Lindan ja Fannyn elämäntilanteissa loi oman jännitteensä heidän suhteeseensa. Miltä aikuisuuden pitäisi tuntua? Miten voisin olla hyödyksi? Näitä kysymyksiä Linda pohti usein.

Lindalla ei ollut rohkeutta tai kykyä olla aloitteellinen suhteessa Fannyn, tai ehkä hän ei edes tiennyt, mitä olisi halunnut. Siitä hän ei päiväkirjassaan anna selvää kuvaa. Ei Linda haaveillut yhteisestä elämästä tai tulevaisuudesta Fannyn kanssa. Kyse oli jostakin hahmottomammasta. Usein toiveissa oli kohtaaminen seuraavana päivänä tai esimerkiksi Fannyn iltakävely ikkunan ohi. Nämä olivat tunteita, joita ei ollut edes olemassa 1880-luvulla. Lääkärit määrittivät niitä vasta. Nuorten itseymmärrykseen ne tulisivat vuosikymmeniä myöhemmin.

Tämä artikkeli tuo oman lisänsä nuorten ihastusta ja seksuaalisuutta käsittelevään tutkimukseen. Linda Rantasen päiväkirja avaa oven maailmaan, joka on pysynyt pitkään hämärän peitossa. Kotimaisilla historian-tutkimuksen areenoilla on viime aikoina keskusteltu seksuaalisuuden ja sateenkaarihistorian tutkimuksen vähäisyydestä ja painotuksista (esim. Juvonen 2021; Peake & Hilpinen 2022a). Tutkimusvajeen taustalla on nähty tieteenalan painolasti, jossa seksuaalisuus ja yksityiselämä on koettu usein merkityksettömäksi tai sopimattomaksi osana ”vakavaa tutkimusta”, jollaista edustavat esimerkiksi politiikka ja talous. Elämäkertatutkimuksessa on puolestaan usein korostettu tutkimuksen kohteiden työuraa, ja ylipäänsä käyty köydenvetoa siitä, sopivatko naiset tai tavalliset ihmiset tutkimuksen kohteiksi. Peaken ja Hilpisen (2022a) mukaan kansallisen identiteetin rakentamisen painolasti on jättänyt muita näkökulmia varjoonsa. Tämän tutkimusprosessin aikana teimme tietoisien päätösten olla anonymisoimatta tai pseudonymisoimatta Lindaa ja Fannya. Halusimme antaa Lindalle äänen ja olla marginalisoimatta menneisyyden monimuotoista seksuaalisuutta. Eettisesti ratkaisua helpotti se, että Linda oli lapsen, eikä hänellä ole elossa olevia lähisukulaisia. Myös melko pitkä ajallinen etäisyys ja Lindan myöhempi mahdollisuus poistaa Fannysta kertova päiväkirja perheen arkistosta tukivat tätä ratkaisua.

Seksuaalisuuden ja sukupuolten moninaisuus ovat saaneet vähän huomiota myös suomalaisessa historian opetuksessa. Tähän vaikuttavat niin vähäinen historiallinen tutkimus kuin käsitykset siitä, mikä on opettamisen tai oppimisen arvoista. Nais- ja sukupuolihistorian rooli on vahvistunut, joskin vaihtelevasti, suomalaisessa yliopisto-opetuksessa 1980-luvulta lähtien

(Kurvinen & Matilainen 2021). Sen sijaan peruskoulun ja lukion opetus näyttää seuranneen perinteisimpiä, politiikkaa ja taloutta korostavia latuja (esim. Rantala ym. 2020). Perusopetuksen (2014) ja lukion opetussuunnitelmissa (2019) korostuvat historiallisen tiedon luonne, historian tulkinnallisuus ja moniperspektiivisyys sekä kyky historialliseen ajatteluun ja lähteiden tulkintaan. Nämä lähtökohdat tuntuisivat sopivan hyvin seksuaalisuuden tarkasteluun erilaisissa konteksteissa eri näkökulmista.

Pohtimalla päiväkirjan ja muiden Lindan elämästä kertovien lähteiden syntyprosessia, tarkoituksellista ja historiallista kontekstia voi harjoitella lähteen liittämistä historialliseen asiayhteyteen ja esimerkiksi aikakaudelle tyypillisiin ajattelutapoihin (Rantala ym. 2020). Vaikka tutkijan on luonnollisesti kyettävä oppilasta tai lukion opiskelijaa syvempään tulkintaan, ovat Peaken ja Hilpisen (2022a) huomiot anakronismista sekä alitulkinnasta, jossa haetaan keinotekoisesti muita kuin seksuaalisuuteen liittyviä selityksiä, tai ylitulkinnasta, jossa menneisyyttä tulkitaan oman ajan lasein, päteviä myös kouluopetuksen kontekstissa. Lindan ja Fannyn tapaus mahdollistaa eron rakentamisen oman ajan ja 1800-luvun lopun maailman välille (Hyrkkänen 2011) sekä tämän päivän käsitteiden kategorisointien purkamisen (Juvonen 2021). Lisäksi Lindan päiväkirja ja muu hänestä kertova aineisto tarjoaa hedelmällisen mahdollisuuden harjoitella historiallista empatiaa eli historiallisen toimijan rooliin asettumista (Endacott & Brooks 2013).

Edellä kuvattujen mahdollisuuksien hyödyntämiselle opetuksessa tuntuisi olevan tarvetta, sillä tutkimusten mukaan suomalaiset nuorten kyky lähteiden tulkintaan ja historialliseen empatiaan on Suomessa – ja myös kansainvälisesti – varsin vaihteleva (Rantala ym. 2016; Rantala ym. 2020; Rautiainen & Veijola 2019). Tällä on puolestaan kytköksiä muun muassa kykyyn vastustaa informaatiovaikuttamista. Tulevassa tutkimuksessa voisikin selvittää, miten suomalaisnuoret kykenevät tulkitsemaan ja kontekstualisoimaan Lindasta ja Fannysta kertovia lähteitä, historialliseen empatiaan ja merkitysten rakentamiseen tai purkamiseen. Samalla olisi kiintoisaa tutkia, onko toisessa historiallisessa ajassa eläneen, mutta samanikäisen ja saman elämänvaiheen kysymysten kanssa painiskelevan Lindan päiväkirja helpompi samastumisen tai eläytymisen kohde kuin aikuisten tuottamat lähdeaineistot.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Linda Rantasen päiväkirja 1885–1896, Ylikartanon arkisto (YlikA), Kansallisarkisto (KA), Hämeenlinnan yksikkö.

Rantasen perheen välinen kirjeenvaihto, Ylikartanon arkisto (YlikA), Kansallisarkisto (KA), Hämeenlinnan yksikkö.

Hämeenlinnan kaupunginarkisto, Hämeenlinnan suomalaisen tyttökoulun aineistot.

Painetut lähteet

Rankka, A.V. 1913. *Hämeenlinnan normaalilyseo 1873–1913: 40-vuotinen muisto*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto (Hämeenlinnan uusi kirjapaino).

Hämeenlinnan suomalainen tyttökoulu - kertomus vuosilta 1884–1890. Helsingissä 1890. Helsinki: Weiling & Göös.

Stenroth, Fanny 1950. *Muistelmieni kätköistä 1867–1953*. Julkaistu verkossa 1.4.2019. Toim. Salonen, Marjatta & von Bell, Theo. Stenrothin sukuseura 2019. [www-lähde] < <https://docplayer.fi/136232323-Fanny-stenroth-muistelmieni-katkoista.html> > (luettu 11.07.2022).

Vartia, Verneri 1928. *Hämeenlinnan suomalainen tyttökoulu ja yhteiskoulu 1878–1928*. Hämeenlinna.

Sanomalehdet

Hämäläinen 15.9.1886; 8.9.1886.

Hämeen Sanomat 30.9.1887; 11.6.1886.

Kirjallisuus

Borgström, Eva & Markusson Winkvist, Hanna 2018. Om kärlek, kamratskap ock kamp. Teoksessa Borgström, Eva & Markusson Winkvist, Hanna (toim.), *Den kvinnliga tvåsambetens frirum. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*. Tukholma: Appell förlag, 7–26.

Benneth, Judith M. 2000. ”Lesbian-like” and the Social History of Lesbianisms. *Journal of the history of sexuality* 9(1–2), 1–24.

Doan, Laura 2001. *Fashioning Sapphism. The origins of a modern English lesbian culture*. New York: Columbia University Press.

Doan, Laura 2013. *Disturbing Practices History, Sexuality, and Women's Experience of Modern War*. Chicago: University of Chicago Press.

Endacott, Jason, & Brooks, Sarah 2013. An Updated Theoretical and Practical Model for Promoting Historical Empathy. *Social Studies Research and Practice*, 8(1), 41–58.

Faderman, Lilian 1981. *Surpassing the Love on Men. Romantic Friendship and Love between Women from the Renaissance to the Present*. Lontoo: Women's Press.

Frigren, Pirita 2017. Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa Lidman, Satu, Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 51–74.

Hagman, Sandra 2016. *Seitsemän kummaa veljestä. Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Helsinki: Gaudeamus.

Hapuli, Ritva 1989. *Naisia rakastavat naiset. Lesbolaisuus ja siihen liittyneenä homoseksuaalisuuden määrittäminen Euroopassa vuosien 1880–1930 välisenä aikana*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, Valtion painatuskeskus.

Hyrkkänen, Markku 2011. Historiallinen ajattelu itseymmärryksen välineenä. *Historiallinen Aikakauskirja* 109(3), 254–266.

Juvonen, Tuula 2021. Historiantutkimusta toisin katsoen. *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (1), 66–76.

Kalela, Jorma 2017. Historian rakentaminen eettisenä hankkeena. Teoksessa Lidman, Satu, Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 92–112.

Katz, Jonathan Ned 1996. *The invention of heterosexuality*. New York: Plume.

Koivu, Matti 2012. *Naisten vapaaehtoinen uskonnollinen ja kansansivistyksellinen aktiivisuus 1890-luvulta 1910-luvun alkuaan Ylikartanon kirjeenvaihdon valossa*. Pro gradu -tutkielma, Oulun Yliopisto.

Kurvinen, Heidi & Matilainen, Riitta 2021. Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten yliopistojen opetuksessa 1980-luvulta nykypäivään. *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (1), 77–91.

Laitinen, Lene 2021. *Bella ja minä. Toini Topeliuksen tyttökirja naisten ja tyttöjen keskinäisten suhteiden peilinä 1800-luvun lopun Suomessa*. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.

Löfström, Jan 1999. *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. ”Se nyt vaan on semmonen”*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Markkola, Pirjo 2002. *Synti ja siveys. Naiset uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Männistö, Tiina 2003. *Haluathan tulla todelliseksi naiseksi? Naisruumiin tuottaminen Suomessa ilmestyneissä nuoren naisen oppaissa 1890–1972*. Turku: Turun yliopisto.

Ojanen, Eeva 1966. *Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Ollila, Anne 2000. *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Paqvalén, Rita 2021. *Queera Minnen. Essäer om tystnad, längtan och motstånd*. Helsinki: Schildts & Söderströms.

Peake, Rose-Marie & Hilpinen, Saara 2022a. Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja*, 120(1), 98–102.

Peake, Rose-Marie & Hilpinen, Saara 2022b. Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta historiassa? Kaksi 1800-luvun esimerkkiä arkistosta. *Historiallinen Aikakauskirja*, 120(3), 289–303.

Rantala, Jukka, Manninen, Marika & van den Berg, Marko 2016. Stepping into other people's shoes proves to be a difficult task for high school students. Assessing historical empathy through simulation exercise. *Journal of Curriculum Studies*, 48(3), 323–345.

Rantala, Jukka, Puustinen, Mikko, Khawaja, Amna, van den Berg, Marko & Ouakrim-Soivio, Najat 2020. *Näinkö historiaa opitaan?* Helsinki: Gaudeamus.

Rautiainen, Matti & Veijola, Anna 2019. What's the name of the game? Historiallinen empatia ja pelillisuus historian opetuksessa. *Ainedidaktiikka* 3(2), 69–86.

Sarje, Aino 2010. Naisvoimisteluskupolvien ihanteet aikansa kasvatuskulttuurin heijastamina. *Kasvatus & Aika* 4(2) 2010, 83–98.

Sjö, Karoliina & Leskelä-Kärki, Maarit 2020. Päiväkirja, minuu ja historia. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Sjö, Karoliina & Lalu, Liisa (toim.), *Päiväkirjojen jäljillä. Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino, 11–38.

Sorainen, Antu 2005. *Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Stark, Laura 2006. Johdanto. Teoksessa Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Sara (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura, 9–46.

Sulkunen, Irma 1995. *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. Helsinki: Hanki ja jää.

Taavetti, Riikka 2018. Queer-historian avoimet menneisyydet. Teoksessa Hakoniemi, Elina, Kärrylä, Ilkka, Silvan, Kristiina & Taavetti, Riikka (toim.), *Menmeet tulevaisuudet. Ajankohta, poliittisen historian vuosikirja*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 95–125.

Tuomaala, Saara 2011. Menneisyyden tytöt ja tyttöjen tarinat. Marginaalista haastajiksi? Teoksessa Aaltonen, Sanna, Mulari, Heta & Ojanen, Karoliina (toim.), *Entäs tytöt. Johdatus tyttö tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 45–88.